

EL CANVI DE NOM EN ELS HIDRÒNIMS. ALGUNS EXEMPLES DE LA CATALUNYA CENTRAL

Josep M. BERTRAN i COMELLAS

Quan ens entretenim amb els noms dels rius i corrents d'aigua que travessen les nostres comarques ens crida l'atenció la semblança que tenen alguns d'ells amb hidrònims europeus separats, de vegades, per centenars de quilòmetres i pertanyents a llengües ben diverses. Es tracta, sens dubte, d'arrels hidronímiques antiquíssimes i d'orígens foscos, que es van estendre fa potser mil·lennis sobrevivint fins ara i constituint el grup de topònims que sobrepassa qualsevol altre estrat lingüístic en antigor. Sobre aquesta qüestió sembla estar-hi d'acord gairebé tothom. Només a tall d'exemple citaré en Moreu-Rey¹, Hans Krahe², Paul Lebel³ entre d'altres. Però malgrat la resistència dels hidrònims, sobretot dels grans cursos d'aigua, hom troba sovint canvis de nom. Noves denominacions de les rieres, torrents, rius, etc., apareixen en totes les èpoques, i són degudes a factors diversos com ara l'evolució de la llengua, la substitució lingüística, els canvis en els costums i en l'aprofitament o no de l'aigua per a determinades activitats productives. Les noves formes de vida condicionen i poden alterar profundament el lèxic, i la toponímia se'n ressent.

El canvi de denominació d'un corrent d'aigua, quan en tenim constància, no s'ha produït de cop i volta, ni únicament en èpoques pretèrites ni d'una mateixa manera. Sovint observem vacil·lació en el parlant quan hi ha més d'una possibilitat de denominació⁴, o bé divergència entre el nom tradicional i l'oficial, amb la victòria, a la llarga, d'aquest darrer⁵. Cal encara afegir la possibilitat que un corrent d'aigua tingui més d'un nom, i que el canvi de denominació s'hagi de contemplar no només en la seva dimensió diacrònica sinó també geogràfica. Tot depèn de la nostra concepció de corrent d'aigua com a unitat, o bé del fet de concebre el corrent com la suma de segments o seccions diferents. El cas del Llobregat és clar. Des del naixement fins a la desembocadura conserva el mateix nom. L'Aiguadora, però, duu aquest nom de Llinars en avall. Ara bé, però no hi neix, a Llinars. És la confluència d'altres rieres que duen altres noms. Entrem aquí en el problema d'afluents i ramificacions fluvials. Una explicació per al fenomen de la plurinominació caldria buscar-la en el paper que desenvolupava cada secció del riu

1. *Els nostres noms de lloc*, p. 47

2. *Unsere ältesten Flußnamen*, p. 13 i ss.

3. *Principes et méthodes d'hydronymie française*, . 1-3.

en èpoques passades, ja sigui com a límit fronterer, com a via de comunicació, ús industrial (molí, farga), ramader o d'altres.

El riu Saldes, a l'alt Berguedà, està documentat com a *flumen Esna* a finals del segle X. La nostra hipòtesi⁶ sobre l'origen del nom és que pertany a l'arrel hidrònica indoeuropea **ese-*, **esa-*, **isa-*, emparentada amb **sreu-* 'fluir, rajar, vessar'. Exemples de noms fluvials amb base **ese-*, els trobem arreu d'Europa: Isávèna i Éssera a l'Aragó, Esla a Lleó, Esca a Navarra, Ijssel als Països Baixos, Isère a França. Isern i Isar a Baviera, Isel al Tirol, Eisack/Isarco al Tirol italià, i altres. Es tracta d'una de les bases hidròniques més esteses del món indoeuropeu i, per la seva etimologia, una de les més antigues que coneixem. Al segle X tenim Esna, **esena*>*es'na*, amb caiguda de la vocal posttònica interna. Més tard evoluciona cap a Eina i finalment és substituït per Saldes, el nom de la població minera al peu del Pedraforca.

Ens trobem davant de dos fenòmens. El primer és l'adopció d'una arrel indoeuropea que dóna lloc al nom més antic que coneixem d'aquest riu. És a partir d'Esna/Eina que es produeix l'altre fenomen, el canvi d'Eina per Saldes. Es tracta de la cessió o trasllat del nom entre un assentament humà i el riu o viceversa, fet força repetit arreu, com ara Ibai 'Ebre', Ibèria, iber...; Segre i Segrià, potser antigament també Segarra, i tants altres.

El cas de la riera de Merlès és el mateix que el del riu Saldes. Una parròquia, Merlès, dóna una nova denominació a la riera que almenys des del segle X *Flumine Azeste* fins ben bé el segle XVII s'anomenava *Adeste*. La cessió o trasllat del nom afecta també el Llobregat, nom del riu que neix al Berguedà i nom d'un riu a l'Alt Empordà. I no oblidem el Llobregós, a la Segarra, que malgrat sigui quin sigui el seu origen, l'etimologia popular el lliga irremeiablement amb Llobregat.

Un altre tipus de canvi de nom, que ja ha estat apuntat més amunt, és el de diferents noms per a diferents trams d'un mateix riu. Per a l'Aiguadora, al Solsonès, suposem les bases hidròniques **udura*, **ur*, **or*⁷. L'antic nom del riu, documentat com a Odera al segle XI, s'ha conservat però amb la tautologia *Aigua-*. El problema del canvi de nom no rau en aquest afegitó, sinó en la dificultat orogràfica d'establir el seu curs superior. De quina de les rieres que formen l'antic *Odera* al nord de Llinars n'és la continuació l'actual Aiguadora? La concepció geogràfica que tinguem del terreny haurà determinat la multiplicació de noms paral·lela a la ramificació dels cursos d'aigua.

Encara un motiu de canvi en la denominació pot ser la simplificació del vocabulari hidrònic cap a formes més entenedores de la llengua, on té un paper clau l'etimologia popular. L'exemple següent pot ser vàlid. L'any 1040 surt documentat el *rivo Rialp*, a ponent de Vallcebre. Avui no duu aquest nom, i pot ser identificat amb el torrent de Roques Blanques, però també amb l'Esgués o Esguers, una mica més al nord.

4. Riera de Canalda, Riera de Les Portes, Riera d'Isanta, al Solsonès.

5. Merdançol passa definitivament a Mergançol, al Berguedà.

6. J.M. Bertran, *De toponymia Præromana*, p. 42 i ss.

7. J.M. Bertran, op cit. pp. 37-41.

Finalment hi ha una colla d'hidrònims que l'únic canvi que han sofert ha estat l'exigit per les lleis de l'evolució del conjunt de la llengua i que no mereixen un tractament especial fora dels noms comuns. *Flumen Bastasinde* per Bastareny, *rio Ana-veix* per riera de Navel, *Lubricato* per Llobregat. És més, caldria considerar si aquests antics topònims tingueren realment aquestes formes en les quals ens han arribat o eren adaptacions pseudocultes, ultracorreccions, de l'escriba. Caldria, doncs, preguntar-se si mai algú del país de la riera de Clarà en digué *ribo de Clerano*.

DE FOSCOR, RES

Sembla que el mestre Coromines es va equivocar cercant etimologies rebuscades per a les xiruques, quan en realitat diuen que procedeixen d'un hipocorístic del nom de la dona del seu fabricant (Mercè).

Això va donar lloc a un article irònic d'en Quim Monzó, que, entre altres coses, acusava en Coromines de sortir poc de casa i preferir la foscor del despatx a l'aire fresc del carrer. Crec realment que ha estat més que injust el simpàtic escriptor: si hi ha algú que hagi voltat per tots els països catalans pam a pam, sense deixar ni un racó per veure ni una persona per entrevistar, ha estat en Coromines.

No cal que extremem el nostre estupor, però. La vida del periodista és molt apressada. Sovint li cal escriure sobre allò que no entén. Estic segur que en Coromines, des d'on sigui, disculparà l'ardor juvenil d'en Monzó.

JMAiO